

Илияна Гаравалова

**ЧЛЕНУВАНЕ НА СЪЩЕСТВИТЕЛНИТЕ ИМЕНА ОТ МЪЖКИ РОД
ЕДИНСТВЕНО ЧИСЛО ОТ ТИПА *ДЕН, СЪН – ДЕНЯТ, СЪНЯТ; ДЕНЯ, СЪНЯ* В
БЪЛГАРСКИТЕ ДИАЛЕКТИ**

Ilijana Garavalova

**PLACING OF THE ARTICLES WITH MASCULINE SINGULAR NOUNS
OF THE TYPE “*ДЕН, СЪН – ДЕНЯТ, СЪНЯТ; ДЕНЯ, СЪНЯ*” IN THE
BULGARIAN VERNACULAR SPEECHES**

(Summary)

This exposition examines placing of the articles with masculine singular nouns ending in palatal consonants as "ден", "сън" in the Bulgarian vernacular speeches . In a certain aspect the presence of such category as "definity/undefinity" is a typological characteristic of Bulgarian language that is of main significance when researching the dialect level since in the type of vowel, which serves as a basis of the article the reflex of the old Bulgarian vowel "Ъ" is found, which is peculiar to this type of vernacular speech. On the other hand, this group of nouns is of a considerable interest because there the accent of the word form is carried in the vowel in the structure of the article. Because of that, the vowel remains unaffected of the phonetical processes that act within the language, so the reflex of "Ъ" is clearly marked. The exposition also examines areas of diffusion of the formal definity indicator with preserved consonant element within the framework of the Bulgarian language territory and indicates the specific character of the dialects in the differentiated areas. A special attention is paid to the different types of articles and their diffusion on the Bulgarian language territory.

Наличието на категория 'определеност / неопределеност' е една от специфичните характеристики на българския език, отличаваща го от всички останали славянски езици. Поради това то има важно значение за изследванията и на диалектно равнище. Типът на системата за членуване и видът на членния формант са част от основните морфологически характеристики при класификацията на говорите и при определянето на тяхната типология.

В диалектоложката литература се обръща внимание на формалния показател на категорията и на разпространението на различните членни форманти и на типовете системи за членуване в определени области на българската езикова територия. Членуването присъства неизменно и като важна част от морфологическата характеристика при описанието на всеки конкретен говор. До момента обаче липсва цялостно проучване по проблема. Ето защо предмет на изследване в статията е членуването на имената от мъжки род единствено число, които са с мека съгласна пред члена, от типа *ден, сън – деня, съня; денят, сънят* в българските диалекти. Тази група съществителни представлява особен интерес. При нея ударението в по-голямата част от говорите пада върху членния формант. Поради силната позиция на вокала рефлексът на задната ерова гласна тук е ясно изразен, а наличието на палатален консонант непосредствено пред нея води до някои фонетични промени, настъпващи в гласежа ъ.

Въз основа на лингвогеографските данни от БДА в настоящата разработка се очертават ареалите на разпространение на различните членни форманти и на типовете системи за членуване в цялата българска езикова територия¹. Примерите в статията са

---

¹ Благодаря за предоставената ми възможност да използвам к. № М 52 „Вид на съгласната пред членната морфема за единствено число на съществителното име ден” и к. № М 53 „Членни морфеме за единствено число на съществителното име от мъжки род ден - денят” с автор К. Смядовска и к. № М 50 „Типове системи за членуване на съществителните и прилагателните имена” с автор Т. Костова от

екцерпирани от коментарите към регионалните карти на БДА (БДА 1966, к. № 170; БДА 1975, к. № 168; БДА 1981, к. № 224), от картотеките в Архива за БДА, от монографични изследвания на отделни говори или региони.

В българската лингвистична литература се приема, че членният формант произлиза от задпоставените показателни местоимения – клитики. Според „Грамматика на старобългарския език” (Грамматика 1993: 554) прикрепянето им към предходното име, с което образуват единна фонетична цялост, се улеснява от слабата позиция, в която се намират тези местоимения в конкретния случай, както и от анафоричната им употреба и липсата на словно ударение. К. Мирчев уточнява, че специфично за семантиката на разглежданите местоимения – клитики е не указването на даден предмет или лице, а на формулираното по-рано понятие за тях. Поради това в края на старобългарския и през среднобългарския период от разволя на езика те постепенно напълно изгубват показателното си значение и стават изразители на определеността на предмета, към названието на който се отнасят, т.е. превръщат се във формални показатели за определеност (Мирчев 1978: 197).

Основната делитба на българските диалекти от гледна точка на категорията 'определеност / неопределеност' се извършва според типа система за членуване, както и според вида на членните форманти, откриващи се в тях. Като най-архаични по отношение на първия критерий се определят говорите, при които е запазена тройната членна система, а най-близо до късното старобългарско и среднобългарското състояние по отношение на състава на формалния показател за определеност при съществителните имена от типа *ден, сън – деня, съня; денят, сънят* стоят диалектите, в които има рефлекс *-ъ* на мястото на задната ерова гласна и запазен консонантен елемент в рамките на членния формант. Тъй като този рефлекс на вокала *ъ* е една от основните типологични черти на българския език, той е и най-широко разпространен в българските говори.

А. В парадигмата на имената в българските диалекти са съхранени два вида **тройни системи за членуване**, различаващи се по произхода и състава на включените в тях членни форманти.

І. Тройна членна система с консонанти *-т, -н, -с*, произлизащи от старобългарските показателни местоимения *тъ, съ и онъ*, се пази в един голям югоизточен ареал, който обхваща част от рупските говори в Южнопловдивско, югозападно от Асеновградско, Източнодевинско, Смолянско, Ардинско, Момчилградско, Маданско, Крумовградско, Ивайловградско, Златоградско и достига на юг до Ксанти (БДА 1966, к. № 170; БДА, Ч. IV. Морфология, к. № М 50).

1. В рамките на този ареал със запазена тричленна система за изразяване на морфологичната категория 'определеност' част от говорите се характеризират с наличие на рефлекс *-ъ* (с фонетични варианти *ѣ* и *ѡ*) на старобългарската задна ерова гласна в рамките на членния формант (срв.: *дин'ѡт* – павликянския говор в Пловдивско; *дин'ѡс, дин'ѡн, дин'ѡт*, наред с *ден'ѡ, (дин'ѡ), сън'ѡ* – югозападно от Асеновградско; *ден'ѡс, ден'ѡн, ден'ѡт, сън'ѡт, сън'ѡн* – с. Лещак, Маданско; *ден'ѡс, сън'ѡс, сън'ѡн, сън'ѡт (сън'ѡн)*, наред с *ден'ѡ, сън'ѡ* – селата Загражден и Давидково, Смолянско; *сън'ѡс, сън'ѡн, сън'ѡт (сън'ѡс, сън'ѡн, сън'ѡт), ден'ѡс*, наред с *сън'ѡ* – Източнозлатоградско; *д'ѡн'ѡс, д'ѡн'ѡн, д'ѡн'ѡт* – Източноардинско; *сън'ѡн // д'ѡн'ѡ* – областта Ропката; *ден'ѡс, сън'ѡт*, наред с *ден'ѡ (ден'ѡ), сън'ѡ* – Крумовградско (БДА 1966, к. № 170; БДА 1975, к. № 168; БДА, Ч. IV. Морфология, к. № М 53; Керемидчиева 1993: 315-320).

2. В голяма част от диалектите в рамките на разглеждания ареал (родопските говори) също има наличие на тройна членна система с консонанти **-т, -н, -с**, но те се характеризират с рефлекс **ô** на задната старобългарска ерова гласна (напр.: *ден'òт, ден'òн, ден'òс* (*д'èн'òт, д'èн'òс, д'èн'òн, дèн'òт, дèн'òн, дèн'òс*) – Смолянско; *ден'òт, ден'òн* – Девинско. В част от девинските села и в Крумовградско има **о**-застъпник на стб. **Ъ** (напр.: *ден'òт, ден'òн* – селата Брезе и Беден, Девинско; *ден'òн, ден'òс, ден'òт* – Девисилите, Крумовградско) (Арх. БДА; БДА, Ч. IV. Морфология, к. № М 53; Стойков 2002: 124-143). Рефлексът – **ô, о** на мястото на старобългарската задна ерова гласна в разглежданата група говори е резултат от вторичното изясняване на **ъ** < **Ъ** през среднобългарската епоха (Мирчев 1978: 127-128).

3. Прави впечатление обаче, че ареалът на разпространение на тройния членен формант – **òт (от)** при разглежданата група имена се стеснява в сравнение с този на същия член при съществителните от типа *бръг, град – брега, града; брегът, градът*. Това до голяма степен се дължи на палаталния характер на съгласната в края на основата, който е причина за изнасянето на мястото на учленение на старобългарската задна ерова гласна по-напред в устната кухина и превръщането ѝ в преден вокал. Ето защо част от говорите в разглеждания ареал се характеризират с рефлекс **-ê (è)** на стб. **-ъ** (срв.: *ден'èс, ден'èн, ден'èт* – с. Ситово, Пловдивско; *ден'èс, ден'èт, сьн'èт* – селата Върбина и Ерма река, Маданско; *ден'èс, ден'èн, ден'èт* (*ден'èс, ден'èн, ден'èт*) // *ден'è* – селата Кутела и Виево, Смолянско; *ден'èс, ден'èн, ден'èт* – Западнозлатоградско; *ден'èс, ден'èн, ден'èт* – Западноардинско; *ден'èт* (*дèн'èт, ден'èс, ден'èт, ден'èс*) – селата Стрижба и Аврен, Крумовградско; *ден'èн* – с. Мугла, Девинско; *д'èн'è* // *сьн'èн* – областта Ропката (БДА 1966, к. № 170; БДА 1975, к. № 168; БДА, Ч. IV. Морфология, к. № М 53).

4. В резултат от типични за говорите фонетични промени в отделни селища в Крумовградско и Девинско, както и в някои съседни диалекти, за които също е характерно наличието на тройна членна система с консонанти **-т, -н, -с**, има застъпник **-а** на задната ерова гласна и запазване на консонантен елемент в рамките на членния формант (напр.: *ден'àт, ден'àс, ден'àн* – Маданско (с. Средногòрци); *ден'àт, аф сàн'àт, сàн'àн* – с. Царина, Момчилградско; *сàн'àт* – с. Егрек, Крумовградско; *ден'àс* – Девинско (с. Ягодина) (БДА 1975, к. № 168; БДА, Ч. IV. Морфология, к. № М 53).

Цитираните по-горе данни, свързани с разпространението на типовете членни форманти при разглежданата група съществителни, са интересни и от друга гледна точка. В студията си “Проблемът за члена в български и румънски език” Ив. Гълъбов стига до извода, че „съкратеният член в своята маса се явява само в говори, които не познават троен член” (Гълъбов 1962: 116). В своето изследване върху говорът на Ропката Сл. Керемидчиева му опонира, подчертавайки, че наличието на непълна членна форма за м. р. ед. ч. успоредно с пълната в този диалект е важно, тъй като двата типа се откриват заедно само в отделни селища в рамките на българската езикова територия (Керемидчиева 1993: 158). Обстоятелството, че съществуващата според Ив. Гълъбов „тясна” и „по-дълбока връзка между пълния член и тройния член” (Гълъбов 1962: 117) е нарушена, е факт, който се потвърждава, освен от диалекта на Ропката, и от редица приведени по-горе примери от говорите в Девинско, Смолянско и Златоградско (срв. примерите по-горе, както и Арх. БДА; БДА 1964, к. № 152-154; БДА 1966, к. № 169-172, 175; БДА 1975, к. № 167-168; БДА 1981, к. № 222-223; БДА, Ч. IV. Морфология, к. № М 48-53).

II. В рамките на българската езикова територия се оформя и един голям западен ареал със запазена тройна система за членуване при съществителните имена, обхващащ пограничните (без най-южната им част), моравските и голяма част от югозападните

говори. Тя обаче се различава от тази в родопските говори, тъй като се характеризира с наличието на консонанти **-т, -н, -в** в състава на членния формант.

Български диалекти, притежаващи тройна система за членуване от този тип, в по-голямата си част се отличават и с отнет на ударението при разглежданата група съществителни от члена към основата. Явлението обаче има по-широк ареал на разпространение и обхваща говорите на запад от линията Видинско, Източнобелослатинско, Царибродско (вариантна зона), Сливнишко, Софийско, Босилеградско, Кюстендилско, Делчевско, Петричко, Валовишко, Сярсско, Зиляховско, Източносолунско (БДА 2001, к. № А 45), като в него се включват и диалекти, които имат едночленни системи за членуване.

1. Пограничните, моравските, част от северомакедонските говори и диалектите в северните кюстендилски села се характеризират с гласна **-ъ** на мястото на стб. **Ѹ** (срв.: *дънът, дънън, дънъв, сънът* – Пиротско; *дън'ът (дънът), сън'ът (сънът)* – Трънско, *сънън* – Тетовско) (БДА, Ч. IV. Морфология, к. № 53). На изток изогласата на тройния член преминава западно от Белоградчик, Пирот, източно от Трън до Севернокумановско, Западнокривопаланечко и Западнократовско. В някои говори, намиращи се в съседство на изток от тази линия, също има рефлекс **-ъ** на мястото старобългарската задна ерова гласна. При тях членният формант отново е **-ът**, но те се характеризират с едночленна система за членуване (по-подробно вж. по-долу).

2. Същият тип тричленна система за членуване с консонанти **-т, -н, -в** се открива и в част от югозападните говори от географската област Македония. Характерен за тях е членният формант **-от**, тъй като рефлексът **-о** на старобългарската задна ерова гласна е типичен за областта. Ареалът обхваща диалектите в Тетовско, Скопско, Велешко, Гостиварско, Галичник, Дебърско, Стружко, Охридско, Ресенско, Кичевско, Крушевско, както и в Битолско и Прилепско (във вариант с член **-о**) (напр.: *динот* – Тетовско; *динот* – Скопско; *дѐнот // дѐно* – Велешко; *дѐнот* – Гостиварско; *дѐнот* – Дебърско; *дѐнот* – мариовския говор; *дѐнот*, наред с ж. р. *дѐнта* – с. Радожда и Вевчани, Стружко; *дѐнот* – Стружко; *дѐнот, дѐнов, дѐнон, сѐнот, сѐнов, сѐнон* – Охридско; *дѐнот* – Ресенско; *сѐнот* – Кичевско; *дѐнот, сѐнот // дѐно, сѐно*, наред с ж. р. *дѐнта* – Прилепско; *дѐнот // дѐно, сѐно* – Битоля; *дѐнот* – Мала река; *дѐнот, дѐноф, дѐнон* – поречки говор и др.) (БДА, Ч. IV. Морфология к. № М 53). За разлика от родопските говори, които в по-голямата си част също се отличават с рефлекс **-Ѹ < Ѹ₂ < Ѹ** през среднобългарската епоха, вокалът **-о** при разглежданата група говори се появява като следствие от първичното изясняване на стб. задна ерова гласна, намираща се в силна позиция, явление, което е обвързано с фонетичен закон, действал върху част от българската езикова територия от X в. до края на старобългарската епоха (Мирчев 1978: 199). И при югозападните български говори ареалът на разпространение на член **-от** е по-широк, като в него се включват и диалекти с членен формант **-от**, но с едночленна система за членуване (по-подробно вж. по-долу).

Проблемът за наличието на тройната система за членуване в рамките на българската езикова територия е разгледан в посветената на родопските говори монография на Е. Каневска-Николова (Каневска-Николова 2006). Въз основа на БДА (БДА 1964; БДА 1975) авторката очертава ареала на разпространение на явлението в югоизточните диалекти, като според нея границата минава на изток от Крумовградско, продължава западно от оста Крумовград – Кърджали и достига на север до Асеновград, след което се спуска на юг покрай Девин и Настан, прави завой, включвайки селата Ягодина и Буйново, и достига на юг от държавната ни граница, като обхваща българското население, изповядващо ислям, в гръцките области Ксанти и Гюмюрджина. Е. Каневска-Николова отбелязва и наличието на друг тип тричленна система за членуване със съгласни **-т, -н, -в** в говорите в географската област

Македония (скопско-велешки;скопско-черногорски;прилепско-битолски, кичевско-поречки, охридско-преспански, дебърски, положки, западнокривопаланечки), както и в горанския говор в Призренско, Косово и в областта Голо Бърдо, Албания, в тимошко-лужишкия и запланския говор в Югоизточна Сърбия и в трънския диалект, както и двойни членни форми (*-та, -на, -то, -но*) при същ. имена от ж. и ср. р. в мървашкия и чечкия говор в Драмско (Каневска-Николова 2006: 9-16). Изнесените данни са обобщени в картата „Географска разпределеност на тройните членни форми на българската езикова територия”, където обаче, противно на казаното в текста по-горе, авторката отбелязва наличие на тройна членна система в Западна България само в говорите, ограничени от линията Тетово – Скопие – Гостивар – Галичник – Дебър – Прилеп – Струга – Охрид – Битоля и островно в Пиротско, Трънско и Севернокумановско (Каневска-Николова 2006: 225). Следователно тук отсъства големият северозападен ареал, включващ централните и източните моравски говори, за който лингвогеографските данни от БДА и писмените източници недвусмислено посочват наличие на тройна система за членуване със съгласни *-т, -н, -в* (вж. по-горе).

Б. Всички останали диалекти в рамките на българската езикова територия се характеризират с наличие на **едночленна система за членуване**.

I. При по-архаичните от тях, *членът е двукомпонентен*, т. е. състои се от гласна и съгласна.

1. Сред тази група говори, като намиращи се най-близо до състоянието от края на старобългарската и от среднобългарската епоха, са диалектите с рефлекс *-ъ* (и фон. варианти *-’е, -е*) на стб. *ъ* и запазен консонантен елемент *-т* в рамките на членния формант. Такива по тип са част от родопските, странджанските и тракийските говори в Югоизточна България, които оформят голям ареал, обхващаш Южнобургаско, Елховско, Малкотърновско, Югозападноасеновградско, Момчилградско, Крумовградско, Северноксантийско, Южноивайловградско, Люлебургаско, Бунархисарско, Визенско, Гюмюрджинско, Маронско, Дедеагачко, Малгарско, Западноузункюпрійско, Южнософлийско и Чорленско (срв. напр. *ден’ът -* Южнобургаско; *ден’ът* – Елховско; *ден’ът (ден’ѐт, д’ен’ѐт, д’енѐт, ден’ът, д’ен’ът), сън’ът (сън’ѐт, сън’ѐт) // ден’ѐт (д’ен’ѐт)* – Малкотърновско; *ден’ът // ден’ѐт* – Царево; *ден’ът (ден’ѐт, д’ен’ѐт)* – Югозападноасеновградско; *ден’ът (ден’ѐт, д’ен’ѐт), сън’ът (сън’ѐт)* – Югозападноивайловградско; *ден’ът (ден’ѐт, д’ен’ѐт), сън’ът (сън’ѐт)* – Бунархисарско; *ден’ѐт (д’ен’ѐт), сън’ѐт (сън’ѐт)* – Визенско; *ден’ѐт* – Северноксантийско; *ден’ът (д’ен’ѐт, ден’ѐт, ден’ѐт), сън’ът (сън’ѐт, сън’ѐт)* – Гюмюрджинско; *ден’ът, сън’ът* – Южнодимотишко; *ден’ът, сън’ѐт* – Южнософлийско; *ден’ѐт (д’ен’ѐт), сън’ѐт (сън’ѐт)* – Дедеагачко; *ден’ът (д’ен’ѐт, ден’ѐт), сън’ът (сън’ѐт) // ден’ѐ (д’ен’ѐ, ден’ѐ), сън’ѐ (сън’ѐ)* – Узункюпрійско; *ден’ѐт (ден’ѐт), сън’ѐт* – Малгарско; *д’ен’ѐт’, сън’ѐт’* – Кешанско; *ден’ът, сън’ѐт* – Крушево, *д’ен’ѐт (д’ен’ѐт) // дин’ѐ (д’ен’ѐ), сън’ѐ* – Чорленско) (БДА, Ч. IV. Морфология к. № М 53). Наличие на *-т* в състава на формалния показател за определеност се открива островно в с. Тича, Котелско и самият гр. Котел (срв. *дин’ът (ден’ѐт), сън’ѐт*), източно от Сяр (*дин’ът // дин’ѐ (ден’ѐ), сън’ѐ*), както и в Зиляховско (Арх. БДА; БДА 1966, к. № 170; БДА, Ч. IV. Морфология, к. № М 53).

Традиционно се счита, че наличието на пълен член (в случая *-ът*) е една от най-важните типологични особености на централните балкански говори (с изключение на Трявна), отличаваща ги от останалите балкански диалекти (Милетич 1989: 124; Цонев 1937; Стойков 2002: 107-120 и др.). Корекция на досегашните публикации въз основа на лингвогеографските данни от БДА прави М. Троева, която очертава две

групи в рамките на централните балкански говори – с член **-ѣт** и с член **-а**, и уточнява, че пълната членна форма действително се пази в голям централнобалкански ареал, включващ Източнoловешко, Троянско, Севлиево, Габровско (във вариант с член **-ѣ**), част от Казанлъшко (селата Шипка, Шейново, Енина, Турия и във вариант в Средногорово) и продължаващ на юг в Карловско и Севернопловдивско, до р. Марица (Троева 2005: 171). В потвърждение на това твърдение могат да бъдат приведени редица примери, срв.: **дин'ѣт** – Източнoловешко; **дин'ѣт** – Троянско; **дин'ѣт, сѣн'ѣт** // **дин'ѣ, сѣн'ѣ** – Севлиево; **дин'ѣт, сѣн'ѣт** // **дин'ѣ, сѣн'ѣ** – Габровско; **ден'ѣт (дин'ѣт, дѣн'ѣт), сѣн'ѣт (сѣнѣт)** – Западноказанлъшко; **дин'ѣт (динѣт)** – Карловско; **дин'ѣт (денѣт, динѣт, д'анѣт)** – Севернопловдивско; **денѣт** – Източнопазарджишко (Арх. БДА; БДА 1966, к. № 169; БДА, Ч. IV. Морфология к. № М 53; Троева 2005: 171-172 и др.). Едновременно с това обаче в изследването на М. Троева се посочва, че пълният член **-ѣт** отсъства в значителна част от разглежданите говори, предимно в райони, където според историческите сведения са заселени балканджии, които са изместили старото местно население. Съгласната **-т** е напълно изпаднала от състава на формалния показател за определеност не само в Трявна, както се посочва в досегашните публикации, но и в Дряновско и Великотърновско, Никополско, Свищовско, Западнопавликенско, Източноплевенско, Западноловешко, като преходът между тях се осъществява от габровския говор, където се срещат варианти с двете форми (Троева 2005: 172).

В част от пограничните и югозападните български говори, намиращи се в съседство на изток от посочения по-горе ареал на разпространение на тройния член **-ѣт, -ѣн, -ѣв**, също има рефлекс **-ѣ** на мястото старобългарската задна ерова гласна. При тях членният формант отново е **-ѣт**, но те се характеризират с едночленна система за членуване. Такива са диалектите, разположени на запад от линията Белоградчик – Брезник – Кюстендил до Западнокривопалянско, Западнократовско, Североскопско, Севернотетовско (напр.: **денѣт, дѣнѣт** – Западнобелоградчишко; **денѣт, дѣнѣт** – Брезнишко; **дѣнѣт (дѣнѣт), сѣнѣт (сѣнѣт)** – Босилеградско; **дѣнѣт** – Нишко; **дѣнѣт, дѣнѣт, сѣнѣт** – Царибродско; **дѣнѣт** – Севернокюстендилско; **дѣнѣт** – Севернотрънско; **дѣнѣт** – Сливнишко; **дѣнѣт** – Северозападнорадомирско; **дѣнѣт** – северозападно от Перник (Арх. БДА; БДА, Ч. IV. Морфология, к. № М 53).

2. Югозападните български говори, разположени в съседство на юг от ареалът на разпространение на тричленна система за членуване с консонанти **-т, -н, -в** и изясняване на задната ерова гласна в **о**, също имат член **-от** за м. р. ед. ч., но се характеризират с едночленна система за членуване. Такива са диалектите заключени от линията Тетово – Скопие – Велес – Неготино – Кавадарци – Гевгели – Гумендже – Кукуш – Солун - Енидже Вардар - Воден – Битоля и Прилеп (във вариант с член **-о**) – Ресен - Охрид – Струга – Дебър – Галичник – Гостивар (срв.: **дѣнот** – Източнокривопалянско; **дѣнот** – Неготинско; **дѣнот** – мариовския говор; **дѣнут, сѣнут** – Кайлярско; **дѣнот (дѣнут), сѣнут** – Кукушко; **дѣнут, сѣнут** – Воденско; **дѣнут, сѣнут** – Ениджевардарско; **дѣнут, сѣнут** – Гумендженско; **дѣнут, сѣнут** – Западногевгелийско (Арх. БДА; БДА, Ч. IV. Морфология, к. № М 53; Стойков 2002: 174-186). Изключение прави галичкия диалект, в който се използва формата **дѣнта**. В Южнотетовско и Северногостиварско се употребява членният формант **-ет** (напр. **дѣн'ет** – Южнотетовско). Извън този голям югозападен ареал с изясняване **ѣ>о** и наличие на съгласна **-т** в рамките на членния формант се отличава и говорът в Югозападнокоостурско, отличаващ се с формите **дѣнот (дѣнут), сѣнот (сѣнут)**. Появата на член **-у(т)** в част от югозападните диалекти на територията на Южнокостурско, Воденско, Мегленско, Ениджевардарско, Гумендженско, Кукушко и Гевгелийско е в резултат от характерната за тези говори редуция.

Извън ареалът на разпространение на тричленните системи за членуване в рупските говори запазване на консонантния елемент в рамките на членния формант и гласна $\hat{o} < \text{стб. } \text{Ъ}$ се наблюдава само в чепинския говор и Солунско (срв.: *ден'òт* (*г'ен'òт*) – селата Корово, Костандово и Ракитово, Велинградско; *дин'òт* (*дин'òт*) – Солунско (с. Сухо и Висока) (БДА, Ч. IV. Морфология, к. № М 53)).

3. Под влияние на палаталния консонант в препозиция член *-èт* (*-ет*) се среща във вариант с *-ът* в Малкотърновско и Царево (срв.: *ден'èт* (*д'ен'èт*) // *ден'ът* (*ден'èт*, *д'ен'èт*, *д'енèт*, *д'ен'ът*, *д'ен'ът*), *сън'ът* (*сънèт*, *сън'èт*) – Малкотърновско; *ден'èт* // *ден'ът* – Царево).

4. С наличие на съгласна *-т* в рамките на членния формант се отличава и дорковския говор във Велинградско, където обаче вокалът в състава на члена е *-а* (*денàт*) (БДА 1975, к. № 168; БДА, Ч. IV. Морфология, к. № М 53; Стойков 2002: 137).

II. При втората голяма група български говори **членът е еднокомпонентен**, състоящ се само от вокал.

1. Преобладаващата част от тях се характеризират с **гласна ъ** и с отпаднал консонантен елемент от състава на членния формант за м. р. ед. ч. Тъй като появата на вокала **ъ** като застъпник на стб. задна ерова гласна е една от основните отличителни черти на българския език, този тип диалекти се среща както на изток, така и на запад от основната ятова изоглоса.

Той е характерен източните по тип говори в Западнопавликенско, Ловешко, Горнооряховско, Великотърновско, Тревненско, Дряновско, Еленско, Източноказанлъшко, Пловдивско, Панагюрско, Пазарджишко, Девинско, Гоцеделчевско, Чирпанско, Старозагорско, Новогагорско, Сливенско, Ямболско, Елховско, Тополовградско, Асеновградско, Харманлийско, Хасковско, Свиленградско, Северноардинско, Северномомчилградско, Ивайловградско, Одринско, Димотишко, Софлийско, Бабаескийско, Лозенградско, Люлебургаско, Югоизточновизенско, Чорленско, Силивренско, Чаталджанско, Източноваловишко, Драмско и Югоизточнозиляховско (срв.: *дин'ò* – Кубратско; *ден'ò* (*дейò*) – Никополско; *дин'ò* (*ден'ò*), *сън'ò* – Свищовско; *дин'ò*, *сън'ò* // *дин'òт*, *сън'òт* – Габровско; *дин'ò*, *сън'ò* – Тревненско; *дин'ò* – Търновско; *дин'ò*, *сън'ò* – Западнопавликенско; *дин'ò* – Западноловешко; *ден'ò* (*д'ен'ò*, *д'ьн'ò*), *сън'ò* – Източноказанлъшко; *ден'ò* (*дин'ò*, *ден'ò*, *д'ен'ò*), *сън'ò* (*сън'ò*, *с'ан'ò*) – Южнопловдивско; *ден'ò* (*д'ен'ò*, *дин'ò*, *д'ан'ò*), *сън'ò* (*сън'ò*, *с'ан'ò*) – Първомайско; *ден'ò* – Панагюрско; *дин'ò* – Пещерско; *дин'ò* (*д'ен'ò*, *д'ьн'ò*, *д'ан'ò*), *сън'ò* (*сън'ò*) – Чирпанско; *д'ен'ò* (*д'ен'ò*, *д'ьн'ò*, *дин'ò*, *д'ан'ò*), *сън'ò* – Старозагорско; *д'ьн'ò* (*д'ан'ò*, *д'ен'ò*), *сън'ò* (*сън'ò*) – Новогагорско; *д'ен'ò* (*д'ен'ò*, *д'ен'ò*, *дин'ò*), *сън'ò* – Сливенско; *дин'ò* (*д'ьн'ò*), *сън'ò* (*сън'ò*) – Ямболско; *д'ен'ò* (*д'ен'ò*, *дин'ò*), *сън'ò* – Тополовградско; *ден'ò* (*д'ен'ò*, *ден'ò*, *дин'ò*, *дин'ò*), *сън'ò* – североизточно от Асеновград; *ден'ò* (*д'ен'ò*, *д'ьн'ò*, *д'ен'ò*, *д'ан'ò*), *сън'ò* – Хасковско; *д'ен'ò* (*д'ен'ò*, *д'ьн'ò*, *д'ьн'ò*, *дин'ò*), *сън'ò* – Харманлийско; *д'ен'ò* (*д'ен'ò*, *дин'ò*), *сън'ò* (*сън'ò*) // *ден'òт* – Свиленградско; *ден'ò* (*д'ен'ò* е *млòгò* *х б'аф*), *сън'ò* *бèше* *х б'аф* – Ивайловградско; *д'ен'ò* (*д'ен'ò*, *дин'ò*), *сън'ò* (*сън'ò*) – Западноелховско; *ден'ò* (*д'ен'ò*, *д'ан'ò*) – Южнобургаско; *ден'ò* (*д'ен'ò*), *сън'ò* – Западногрудовско; *ден'ò* (*д'ен'ò*), *сън'ò* – Севернодимотишко; *дин'ò* (*д'ен'ò*, *ден'ò*, *д'ен'ò*), *сън'ò* (*сън'ò*) – Одринско; *ден'ò*, *сън'ò* – Софийско; *ден'ò* (*д'ьн'ò*, *д'ен'ò*, *д'ен'ò*), *сън'ò* – Лозенградско; *ден'ò* (*д'ен'ò*, *ден'ò*), *сън'ò* (*сън'ò*) // *ден'òт* (*д'ен'òт*, *ден'òт*), *сън'òт* (*сън'òт*) – Узункюприйско; *д'ен'ò*, *сън'ò* – Фере; *ден'ò*, *сън'ò* – Бабаескийско; *ден'ò*, *сън'ò* – Люлебургаско; *дин'ò* (*д'ьн'ò*), *сън'ò* – Чорленско; *д'ен'ò* (*д'ен'ò*, *ден'ò*), *сън'ò* (*с'н'ò*, *сън'ò*, *сън'ò*, *с'н'ò*) – Силивренско; *ден'ò* (*д'ен'ò*, *ден'ò*, *дин'ò*), *сън'ò* (*сън'ò*) – Чаталджанско; *ден'ò* (*ден'ò*, *ден'ò*) – Гоцеделчевско;

сънѣ // *ден'ѣ* – с. Настан, Девинско; *ден'ѣ* (*д'ен'ѣ*, *ден'ѣ*, *д'ен'ѣ*), *сън'ѣ* – Драмско; *ден'ѣ* (*дин'ѣ*, *ден'ѣ*), *сънѣ* (*сън'ѣ*) – Сярско (Арх. БДА; БДА 1966, к. № 170; БДА 1975, к. № 168; БДА 1981, к. № 224; БДА, Ч. IV. Морфология, к. № М 53; Стойков 2002; Троева 2005: 171-172).

С член *-ѣ* се характеризират и западните по тип говори във Видинско, Кулско, Източнобелоградчишко, Ломско, северно от Михайловград, Оряховско, Никополско, Свищовско, Белослатинско, Плевенско, говорите около Червен бряг, Северноетрополско, Луковитско, (напр.: *дѣн'ѣ* – Кулско; *денѣ* – източно от Белоградчик; *ден'ѣ* (*денѣ*, *дѣнѣ*, *дѣнѣ*) – Ломско; *дин'ѣ* – северно от Михайловград; *ден'ѣ* – Белослатинско; *дин'ѣ* – Плевенско (Арх. БДА; БДА 1966, к. № 170; БДА 1975, к. № 168; БДА 1981, к. № 224; БДА, Ч. IV. Морфология, к. № М 53; Стойков 2002; Троева 2005: 171-172)).

Член *-ѣ* при съществителните имена от м. р. ед. ч., с палатална съгласна пред членния формант, се среща и островно в Русенско, Разградско, Търговишко, Ксантийско, Гюмюрджинско, Малгарско и българските говори в Мала Азия и Банат (напр.: *дин'ѣ*, *сън'ѣ* – Източнорусенско; *д'ен'ѣ* (*д'ен'*, *ден'ѣ*), *сън'ѣ* (*сън'*, *сън'ѣ*) // *ден'о*, *сън'о* – Източноразградско; *ден'ѣ*, *сън'ѣ* (у по-младите) // *ден'о*, *сън'о* – Поповско; *дин'ѣ* (*динѣ*), *сън'ѣ* (*сънѣ*) – Дуловско; *дин'ѣ*, *сън'ѣ* – Новопазарско; *сън'ѣ* – Варненско (селата Крумово и Новаково); *ден'ѣ* (*дин'ѣ*) – Източнотърговишко; *дин'ѣ* (*дин'ѣ*), *сън'ѣ* (*сън'ѣ*) – Преславско; *ден'ѣ* – Карнобатско; *д'ѣн'ѣ* (*дин'ѣ*), *сън'ѣ* – Ксантийско; *ден'ѣ* (*д'ѣн'ѣ*, *д'ѣн'ѣ*, *денѣ*, *дѣнѣ*), *сън'ѣ* (*сънѣ*) – селата Старджи и Ортаджи, Гюмюрджинско; *ден'ѣ* (*д'ен'ѣ*, *д'ѣн'ѣ*), *сънѣ* (*сън'ѣ*) – Мала Азия (Арх. БДА; БДА 1966, к. № 170; БДА, Ч. IV. Морфология, к. № М 53).

2. Широко разпространен в рамките на българското езиково землище е и членният формант за м. р. ед. ч., характеризиращ се с изясняване на задната ерова гласна в *о* и изпадане на консонантния елемент. От гледна точка на това явление се оформя голям североизточен ареал, обхващащ предимно мизийски по тип говори в Русенско, Бяла, Силистренско, Тутраканско, Павликенско, Северногорнооряховско, Шуменско, Поповско, Кубратско, Исперихско, Дуловско, Тервелско, Толбухинско, Северноварненско, Разградско, Новопазарско, Омуртажко, Преславско, Провадийско, Източносливенско, Айтоско, Бургаско, Източноелховско, Източнотополовградско до Северноодринско и Западнолозенградско на юг (срв.: *дин'о*, *сън'о* – Силистренско; *дин'о*, *сън'о* – Русенско; *ден'о* – Беленско; *ден'о*, *сън'о* – Разградско; *ден'о*, *сън'о* // *ден'ѣ*, *сън'ѣ* (у по-младите) – Поповско; *дин'о*, *сън'о* – Исперихско; *ден'о*, *сън'о*, наред с *д'ен'ѣ*, *сън'ѣ* – Павликенско; *дин'о*, *сън'о* – Горнооряховско; *ден'о* (*дѣн'о*), *сън'о* – Карнобатско; *дин'о* – Айтоско; *дин'о* (*Динѣ свръшии.*), *сън'о* (*Приб'агна ми сън'о.*) – Източносливенско; *динѣ*, *сън'о* – североизточно от Ямбол; *денѣ* (*дѣно*, *дѣнѣ*), *сън'о* (*сънѣ*) – Източноелховско; *ден'о* (*дѣн'о*, *дин'о*), *сън'о* – Бургаско; *дѣн'о* (*дѣнѣ*) – Грудовско; *денѣ*, *сънѣ* – Източнотополовградско; *дин'ѣ* (*д'ѣн'ѣ*, *денѣ*, *д'ѣнѣ*), *сън'ѣ* (*сънѣ*) // *дѣн'о* (*дѣнѣ*, *д'ѣнѣ*), *сън'о* (*сънѣ*) – североизточно от Одрин; *д'ѣнѣ* // *денѣ* (*дѣнѣ*, *д'ѣнѣ*, *д'ѣнѣ*), *сънѣ* – Западнолозенградско. Островно членният формант *-о* се среща в Драмско – във вариант с член *-ѣ* – и в Северночатаджанско (*денѣ*, *сънѣ*) (Арх. БДА; БДА 1966, к. № 170; БДА, Ч. IV. Морфология, к. № М 53).

С изясняване в *о* на гласната в състава на членния формант и пълно изчезване на консонантния елемент се характеризира и голям югозападен ареал, обхващащ говорите в Монтанско, Берковишко, Врачанско, Свогенско, Източносливнишко, Елинпелинско, Софийско, Самоковско, Пернишко, Радомирско, Кюстендилско, Станкедимитровско, Благоевградско, Санданско, Петричко, Гоцделчевско,

Валовишко, Източносолунско, както и в най-източните говори от географската област Македония (Кривоपालанечко, Кратовско, Делчевско, Пехчевско, Щипско, Радовишко, Струмишко, Източногевгелийско и Севернокукушко) (срв.: *ден'ò* – Врачанско; *денò*, *дънò*, *сънò* – Източногодечко; *денò* – Източносливнишко; *денò* – Свогенско; *денò* – Софийско; *ден'ò* – Самоковско; *денò* (*дънò*) – Пернишко; *денò* (*дънò*) – Радомирско; *денò* – Станкедимитровско; *ден'ò* – Самоковско; *денò* – Кюстендилско; *денò* – пиянешки говор; *ден'ò* – каменишки говор; *дънò* – Грънско; *денò* – Благоевградско; *ден'ò*, *денò*, *дин'ò*, *динò* – Санданско; *денò*, *динò* – Петричко; *дин'ò* – Западногоцеделчевско; *дин'ò* (*денò*, *динò*), *сънò* – Валовишко; *дèн'ò* (*дин'ò*) – с. Зарово, Солунско; *дèно* – Щипско; *денò* – Делчевско; *дèну*, *сòну* – Източногевгелийско; *сонò* – Севернокукушко. С наличието на член *-о* се характеризират и част най-южните говори на територията на географската област Македония (срв.: *дèно*, *сòно* – Битолско; *дèн'ò* (*дèно*), *сън'ò* (*сòно*) // *дèнот*, *сòнот* // *дèнта* – Прилепско; *дèно* – Дойранско; *сòно* – Бобошица и Дреновене, Корчанско; *дèно*, *сòно* (*сèно*) – Долнокостурско; *дèно*, *сòно* // *дèнот* (спорадично) – Леринско) (Арх. БДА; БДА 1975, к. № 168; БДА 1981, к. № 224; БДА, Ч. IV. Морфология, к. № М 53; Стойков 2002: 152-159; Христов 1936: 111).

3. Значително по-обширен от този на член *-ат* е ареалът на разпространение на членният формант с гласна *-а* и изпадане на съгласната. Той обхваща говорите в Южнomezдренско, Ботевградско, Етрополско, Източноелинпелинско, Севернопанагюрско до Западнопазарджишко (срв.: *ден'а* (*денà*) – Ботевградско; *денà* – Източноелинпелинско; *ден'а* (*денà*) – Ихтиманско; *денà* – Пазарджишко). Член *-а* се среща в с. Змеица, Девинско (*ден'а*), в малък ареал в Гоцеделчевско (*ден'а* [*денà*]), в селата Беловица и Неделево, Пловдивско (*ден'а*), както и в с. Бълдара, Гюмюрджинско (*ден'ат*, *сън'ат* // *сън'а*) (Арх. БДА, БДА 1975, к. № 168; БДА, Ч. IV. Морфология, к. № М 53).

4. Типологична особеност на говорите в Тетевенско и в с. Козичино (Еркеч), Поморийско и Голица, Провадийско, отличаваща ги от останалите български говори, е рефлекс *ê* на мястото на старобългарската задна ерова гласна (напр.: *денê* – Тетевенско; *денê* (*динê*), *сънê* (*санê*) – с. Еркеч, Поморийско). Поради смекчаване на вокала в състава на членния формант под влияние на предходната палатална съгласна член *-ê* се среща още в Павликенско – във вариант с *-о* (*д'ен'ê*, *сън'ê* // *ден'ò*, *сън'ò*), североизточно от Горна Оряховица (*динê*, *сънê*, (*сън'ê*), в селата Драгойново и Пилашево, Първомайско (*денê*, *сънê*), Разложко (*денê*, но *денê* (*дèне*) в селата Обидим и Кремен, Разложко) и в с. Селча, Девинско (*данê*), а член *-е* – в Банско (*денê*), югоизточно от Благоевград (*денê*), Велинградско (*денê*), Варненско (*ден'ê*, *дин'ê*) и в с. Настан, Девинско (*ден'ê* // *сънì*) (БДА, Ч. IV. Морфология, к. № М 53; Стойков 2002:141).

Видът на консонанта в позиция пред членния формант за единствено число при разглеждания тип съществителни също оказва влияние върху неговия фонетичен облик. В зависимост от наличието или липсата на мека съгласна преди члена диалектите в рамките на българската езикова територия се разделят на две големи групи. За по-архаичната от тях е характерно съхраняването на палаталността на консонанта, т. е. наблюдава се запазване на късното старобългарско и среднобългарското състояние на парадигмата в това отношение. Такива са преобладаващата част от българските диалекти, както източни, така и западни по тип. При втората група говори, съгласната в разглежданата позиция е изгубила палаталността си.

Затвърдяване на консонанта в края на основата при съществителните от разглеждания тип се наблюдава в голям ареал, обхващащ най-западната част на българското езиково землище и достигащ на изток до Белоградчишко, Западнотерковско, Сливнишко, Западнософийско, Пернишко, Западнопазарджишко, Радомирско, Станкедимитровско, Благоевградско, Делчевско, Пехчевско, Санданско, Петричко, Кукушко и Солунско. В рамките на разглежданата област единствено в Корчанско мекостта на съгласната преди члена се пази.

Вторият голям ареал, характеризиращ се с наличие на непалатален консонант преди членния формант, обхваща източните по тип говори в Източнопазарджишко, Пловдивско, Асеновградско, Чирпанско, Старозагорско, Новозагорско, Южносливенско, Ямболско, Тополовградско, Елховско, Южнобургаско, Свиленградско, Лозенградско, Одринско и достига на юг до Бабаески и Узункьоприйско. В границите на ареала палаталността на съгласната в разглежданата позиция се пази в единични села в Севернохарманлийско, Северноодринско и североизточно от Лозенград.

С липса на палаталност се характеризират и говорите в Силивренско и Чаталджанско и част от малоазийските говори, а островно явлението се наблюдава в Източнотомско, Тетевенско, Южнокарловско, Крумовградско, Гюмюрджинско и Люлебургаско.

Наличието на палатална съгласна непосредствено преди члена влияе върху фонетичния облик на вокала в състава му. Ето защо оформящите се ареали на разпространение на различните членни форманти не съвпадат с тези на съществителните от типа *бряг, град – брега, града; брегът, градът*, където гласната е след твърда съгласна, и поради това рефлексът на старобългарския заден еров вокал е ясно изразен, незасегнат от фонетични промени.

От приведените данни може да се направи изводът, че основната делитба на българските диалекти от гледна точка на морфологическата категория 'определеност / неопределеност' се извършва в зависимост от два основни критерия. Първият от тях е *типът система за членуване*, с която се характеризира съответният говор. Като най-архаични по отношение на този критерий се определят диалектите, в които е запазена тройната членна система. В границите на българската езикова територия са съхранени два вида системи за членуване от този тип, различаващи се по произхода и състава на включените в тях членни форманти. Тройна членна система с консонанти *-т, -н, -с* при съществителните имена от разглеждания тип се пази в голям югоизточен ареал, обхващащ част от рупските говори. По тази своя морфологическа особеност те типологически се сближават с пограничните, моравските и голяма част от югозападните български говори, които също имат тричленна система за членуване, която обаче се характеризира с наличието на консонанти *-т, -н, -в* в състава на членния формант.

Вторият критерий, по който се извършва основната делитба на българските диалекти от гледна точка на категорията 'определеност / неопределеност', е *видът на откриващия се в тях членен формант*. При това спецификата на морфологическия показател за определеност предполага да се обърне внимание както на броя на компонентите в него, така и на рефлекса на старобългарската задна ерова гласна. От гледна точка на състава на члена, като по-архаични следва да се определят диалектите, характеризиращи се с наличието на двукомпонентен формален показател за определеност. Такива са редица български говори на изток и на запад от основната ятова изоглоса. Най-архаични от гледна точка на вида на вокала в състава на членния формант са тези диалекти, които имат рефлекс *-ѡ* на старобългарската задна ерова гласна. Тъй като появата на вокала *ѡ* като застъпник на стб. задна ерова гласна е една от

основните отличителни черти на българския език, този тип диалектно членуване е представено в различна степен в почти всички основни говорни групи (по-подробно вж. по-горе).

Прави впечатление също и фактът, че, както вокалът **ъ**, така и всички останали гласни, които се появяват като рефлекс на старобългарският **Ѣ** в състава на членния формант се срещат и в източни и в западни по тип говори. Така например вторият по разпространение в рамките на българската езикова територия рефлекс **Ѡ** (**o**) на задната ерова гласна е типичен както за принадлежащите към източното наречие родопски говори, така и за югозападните български говори. Разликата се състои в това, че докато при родопските говори рефлексът **Ѡ** (**o**) на старобългарската задна ерова гласна е резултат от вторичното изясняване на **ѡ** < **Ѣ** през среднобългарската епоха, при югозападните български говори той се появява като следствие от първичното изясняване на старобългарската задна ерова гласна в силна позиция в резултат от действието на фонетичен закон, действал от X в. до края на старобългарската епоха. Друг пример в подкрепа на направения по-горе извод е появата на рефлекс **-а** на старобългарската задна ерова гласна както западно, така и източно от основната ятова изоглоса (по-подробно вж. по-горе).

Запазването на палаталния консонант в позиция преди членния формант, разпространението на едни и същи типове системи за членуване, както и на еднакви по вид и състав морфологически показатели за определеност в различните типове говори, подкрепено от лингвогеографските данни, недвусмислено показва, че въпреки привидното многообразие, единството на българския езиков континуум се запазва ненакърнено и от гледна точка на тази морфологическа особеност.

ЛИТЕРАТУРА:

Арх. БДА: Архив за български диалектен атлас към Секцията по българска диалектология и лингвистична география към Института за български език при БАН.

БДА 1964: Български диалектен атлас. Югоизточна България. Ч. I. Карти. Ч. II. Статии. Коментари. Показалци. (Авт. колектив), Изд на БАН, С.

БДА 1966: Български диалектен атлас. Североизточна България. I. Карти. Ч. II. Статии. Коментари. Показалци. (Авт. колектив), Изд на БАН, С.

БДА 1975: Български диалектен атлас. Югозападна България. I. Карти. Ч. II. Статии. Коментари. Показалци. (Авт. колектив), Изд на БАН, С.

БДА 1981: Български диалектен атлас. Северозападна България. I. Карти. Ч. II. Статии. Коментари. Показалци. (Авт. колектив), Изд на БАН, С.

БДА 2001: Български диалектен атлас. Обобщаващ том. Ч I-III. Фонетика. Акцентология. Лексика. (Авт. колектив), Книгоизд. къща „Труд”, С.

БДА, Ч. IV. Морфология: Български диалектен атлас. Обобщаващ том. Ч. Морфология. (Авт. колектив) – подготвен за печат.

Грамматика 1993: Грамматика на старобългарския език (Фонетика, морфология, синтаксис). (Авт. колектив), АИ “М. Дринов”, С.

Гълъбов 1962: Ив. Гълъбов, Проблемът за члена в български и румънски език., С.

Каневска – Николова 2006: Е. Каневска – Николова, Тройното членуване в родопските говори. УИ “П. Хилендарски”, Пловдив.

Керемидчиева 1993: *Сл. Керемидчиева*, Говорът на Ропката (Родопска граматика). “Micropoint”, С.

Милетич 1989: *Л. Милетич*, Източнобългарските говори. АИ “М. Дринов”, С.

Мирчев 1978: *К. Мирчев*, Историческа граматика на българския език. “Наука и изкуство”, С.

Стойков 2002: *Ст. Стойков*, Българска диалектология. АИ “М. Дринов”, С.

Троева 2005: *М. Троева*, Централните балкански говори в светлината на лингвогеографските данни в Българския диалектен атлас. *Littera scripta manet* – Сб. в чест на 65-годишнината на проф. дфн В. Радева, УИ „Св. Кл. Охридски”, С.

Цонев 1937: *Б. Цонев*, История на българския език. Т. 3, С.